

16 Ädelt virke
till ädla drycker

20 Göta Hovrätt

30 Järn, hundraårigt öl
och harpospel

Julklappstips:

Ge bort en årsprenumeration av Kulturvärden för bara 140 kronor för fyra nummer. Lämna mottagarens namn och adress och din egen faktureringsadress på kulturvarden@sfv.se eller ring Lena Carlsson 08-696 71 34.

Kulturvärden utges av Statens fastighetsverk med fyra nummer om året

Postadress Box 2263, 103 16 Stockholm
Gatuadress Järntorget 84
Telefon 08-696 70 00
Telefax 08-696 70 01
E-post kulturvarden@sfv.se
www.sfv.se
ISSN 1104-845X

Redaktör
Mia Fernlund

Ansvarig utgivare
Hans Landberg

Artikelförfattarna svarar för artiklarnas innehåll. Endast artiklar signerade sfv samt s. 3 uttrycker myndighetens åsikt.

Medverkande i detta nummer
Bo Jonsson, Monnica Söderberg, Monica Strändell, Elisabet Lorenz-Werner, Hans Landberg, Jan Naumburg, Marie-Louise Aaroe, Mats Carlsson Lénart, Staffan Nilsson, Ulla-Karin Höynä.

Foto/Illustrationer
Se respektive artikel

Omslag
Göta Hovrätt i Jönköping
Fotograf: Bert Leandersson

Produktion Statens fastighetsverk
Layout och typografi Marie Glase
Tryckeri Trydells, Laholm
Prenumeration Se sista sidan!
www.kulturvarden.se

Utges av Statens fastighetsverk

Mia Fernlund, redaktör:

Vårt land är verkligen avlångt. Det märks inte minst när vi i redaktionen funderar kring reportage. Att täcka in allt som Statens fastighetsverk förvaltar i en tidning på 40 sidor är en utmaning. Det handlar om slott, kojor, trädgårdar, öar, skogar, kungsgårdar, fästningar och fyrar och mycket annat.

Det är en ambition vi har i Kulturvärden, att visa på bredden och djupet. Att försöka ge dig som läsare en bild av allt det du äger och som förvaltas av Statens fastighetsverk. Vi vill att du ska bli nyfiken, intresserad och känna stolthet för allt det vackra, märkliga och fantastiska som är ditt. Vi vill också att du ska få en förståelse för det arbete som ligger bakom bevarandet och utvecklandet av alla fantastiska kulturfastigheter. För det är en stor utmaning att försöka få flera hundra år gamla fastigheter att fungera och leva i samklang med nutida behov.

Hur väl tidningen lyckas förmedla detta kan egentligen bara du svara på. Kanhända hör vi av oss och ställer några frågor. Då hoppas jag att du har lust att ta dig den tiden så att vi kan bli ännu bättre.

En del läsare hör av sig spontant till kulturvarden@sfv.se både med ris och ros. Som att namnschiffret i artikeln från ambassaden i Bukarest var Gustav v:s och inget annat. Och att även arkitekten Hando Kask var involverad i ambassaden i Kairo. Äras den som äras bör.

Under 2010 kommer mycket att hända. Fastigheter renoveras, utredningar ska presenteras och Kulturvärden ska förbättras. Innehållet i tidningen kommer att vara i stort sett detsamma men vi ska ge det en lite nyare kostym kan man säga. Troligtvis märks det först i nummer två.

Men nu står julen för dörren och jag hoppas att du får njuta av en skön helg med god mat och trevligt sällskap och mycket tid för läsning, både av Kulturvärden och kanske någon julklappsbok.

4   8

3 LEDARE Det nationella kulturarvet som du är med och äger

4 Gammeljul på Vadstena slott

8 1600-talet lever kvar i Grännas sista gelbgjuteri

14 Notiser

16 Ädelt virke till ädla drycker

20 Göta Hovrätt

27 Att visa det som inte syns

30 Järn, hundraårigt öl och harpospel

35 Ett steg i taget – trappor till lyst och nytta

16   35

www.kulturvarden.se

Det nationella kulturarvet som du är med och äger

VI – ALLA MEDBORGARE I SVERIGE – äger tillsammans och betalar till största del det som krävs för att det nationella kulturarv, som statsmakterna beslutat om, ska kunna bevaras och vara tillgängligt i såväl samtid som framtid. Ditt och andras intressen för ett välbevarat och levandegjort nationellt kulturarv har kommit till tydligt uttryck när de kulturmiljöer, som i vanliga fall är förborgade, öppnas för allmänheten i bland annat det som går under den spännande beteckningen Hemliga rum.

Intresset är också stort och ökande när vi arbetar med restaureringar av det nationella kulturarvet. Allt fler känner till att arbetet sker i regi av Statens fastighetsverk (sfv). Det är en grannliga uppgift att både bevara och utveckla månghundraåriga kulturmiljöer för ändrade och nya verksamheter. Det krävs en omfattande erfarenhet och en mycket kompetent personal, extern expertis och kunniga hantverkare och entreprenörer som arbetar i kvalitetssäkrade processer. Här har sfv kommit mycket långt. Bland annat systemet med slotts- och husarkitekter är viktigt i arbetet med kvalitetssäkring. Vidare är väl genomarbetade vårdprogram en viktig grund för alla arbeten i de statliga byggnadsminnena.

Arbetet med att vidmakthålla och utveckla vårt gemensamt ägda nationella kulturarv är sålunda mycket krävande. Det skiljer sig väsentligt från ordinär fastighetsförvaltning av exempelvis moderna kontorshus som inte är flera hundra år gamla och inte omges av strikta skyddsföreskrifter. Förutom behovet av särskild kompetens innebär kraven att arbetena med att bevara och utveckla det nationella kulturarvet naturligtvis blir mer tidskrävande. Det är inte möjligt att använda moderna rationella produktionsmetoder. Här är det i hög grad fråga om hantverksmässighet. Det är således knappast förvånande att även kostnaderna kan bli mycket höga. I vissa fall

kan också det material som måste användas vara mycket svårt att få tag i. Det leder naturligtvis till att kostnaderna ökar ännu mer.

Allt det som jag nämnt kan tyckas vara helt naturligt och inte något som man ska behöva ägna en ledare åt i Kulturvärden. Dessvärre finns det tyvärr grundad anledning att uppmärksamma dessa frågor både här och i andra sammanhang för att öka engagemanget och förståelsen för vad som krävs för att bevara och utveckla det nationella kulturarvet – allas vår gemensamma egendom. Utan ett systematiskt och långsiktigt arbete med ett välbevarat kulturarv och utveckling av detta kan inte Nationalmuseum verka i den byggnad som uppfördes för detta museum. Utan ett tillräckligt underhåll i de statliga byggnadsminnen som härbärgerar Dramaten och Operan kommer dessa verksamheter inte att kunna vara kvar i de byggnader som de en gång byggdes för. Utan tillräckliga resurser till vårt gemensamt ägda nationella kulturarv kommer redan långtgången erosion och sönderfall av sandstenen på fasaderna till Kungl. Slottet i Stockholm att fortgå med ännu större kostnader i slutändan som följd.

Uppenbarligen är det så att det krävs ett mycket större engagemang från dig som delägare i det nationella kulturarvet för att de som företräder dig i regering och riksdag oavsett majoritetsförhållanden ska kunna prioritera resurser till kulturmiljö i allmänhet och det nationella kulturarvet i synnerhet.

Mobilisera för en hållbar utveckling av det nationella kulturarvet. Kulturmiljöerna själva tiger som muren.

BO JONSSON, *Generaldirektör*

Gammeljul på Vadstena slott

TEXT: MONNICA SÖDERBERG, *Frilandjournalist*

FOTO: THOMAS FAHLANDER

När vintern börjar komma smygande och julen står för dörren bjuds det till gammeljul på Vadstena slott. Det är gråkall november och vintersolen lyser blek. Innanför vallarna, i slottet och på borggården, pågår varje år en återkommande julmarknad i gammal stil.

Det mäktiga Vasaslottet i Vadstena är byggt i finhuggen kalksten och omges av grästäckta vallar i öster, söder och väster och har fyra runda kanontorn, också de av kalksten, i vart hörn.

JULMARKNADEN och andra evenemang, som till exempel musikaliska tillställningar och visningsverksamheten, är viktiga inslag i slottets verksamhet.

– Statens fastighetsverk har som målsättning att utveckla slottet som besöksmål året om. Vi är måna om att verksamheten fungerar väl och går att utveckla, säger Daniel Biazzi, förvaltare av Vadstena slott.

Träbron i väster är ganska nybyggd och för högtiden dekorerad med grängirlanger och ljus. Det är den bron som leder besökaren in på borggården genom den västra vallens betonggjutna valv. Där emot finns inga marschaller eller lyktor med levande ljus.

– Det råder eldförbud i hela slottsområdet, säger Daniel Biazzi.

Borggården är fylld med julgranar och marknadsstånd, där doften från glögg, nygrillade revben och korvar, hembakat knäckebröd och många sorters senap i sköna krus lockar fram matlusten. Mellan de olika stånden rör sig besökare på jakt efter godsaker och julklappar.

Från slottets fönster lyser det varmt och ombonat och det finns möjlighet att gå upp och ner för de höga kalkstenstrapporna och se salar, konstverk och det restaurerade Herreköket. I trappavsatserna doftar det jul från klädda granar.

HEDERSVAKTER

I det nordvästra kanontornets källare är det kallt, vilket passar bra för de stånd med julostar, korvar och sillinläggningar som finns där. Där finns också stenstoder som står på parad utefter ena väggen, avspärrade genom ett kraftigt rep. Det är originalskulpturer från början av 1600-talet som funnits i nischer på Östra praktga-

veln. Skulpturerna föreställer Tron, Hopet och Kärleken och ett antal krigare. Kopior är placerade uppe på deras gamla gavelplatser.

FÖRSVAR MOT SÖRLÄNNINGAR

Vadstena slott anses vara Nordens viktigaste bevarade renässansbyggnad och det beror mycket på den arkitekturintresserade Johan III. Han anlät skickliga arkitekter och byggare som tillsammans

med honom influerades av den italienska arkitekten Andrea Palladio.

På ön har slottsbygge pågått sedan 1545 som ett försvar i Vadstena för att skydda landet mot angrepp söderifrån. Risk fanns att trilskande smålänningar och erövringssugna danskar skulle anfalla och lyckas ta sig till huvudstaden. Sverige under kung Gustav Vasa stod ännu inte starkt. Efter bara några år bestämde Gustav Vasa att Vadstena slott passade som

bostad åt yngste sonen Magnus, hertig av Östergötland.

INTRESSANT ATT RENOVERA

Vallarna runt slottet återuppbyggdes på 1990-talet av Statens fastighetsverk utifrån ursprungliga källor och senaste teknik. Även Stenbron i norr är nyrenoverad.

– Stenbron, som vi ser den idag, är från 1840. Vi har förstärkt den så att den ska hålla för framtiden. Ursprungligen fanns en vindbrygga som fälldes ut från porthuset. Senare byggdes en bro i trä. När man går in i gamla byggnationer så här genom att plocka sten för sten, är det fascinerande att se hur man har gjort från början, säger Daniel Biazzi.

Det pågår även annan verksamhet i Vadstena slott. Landsarkivet har funnits här sedan 1899. De har arkiv och forskarsalar i de östra och södra vallarna. I den västra hyr Vadstena-Akademien ovanvåningen. Slottet är akademiens scen under sommarmånaderna.

Men nu är det i början av november och den vackra Bröllopsalen på andra våningen är fylld med hantverksständer, där handvävt och handstickat, snidade träföremål, smidesljusstakar, handstöpta ljus, tomtar av alla de slag och annat handgjort säljs. För att skydda de breda golvplankorna från 1500-talet har golvplankor lagts dit som spänger.

VADSTENABULLRET

Även på 1500-talet firades jul på Vadstena slott. I december 1559 kom Gustav Vasas dotter Katarina med maken greve Edzard av Ostfriesland till slottet med sitt festfölje. Där var bland andra kronprins Erik, som ansvarade för festligheterna, prinsessan Cecilia och brudgummens bror Johan. Hertig Magnus, 17 år, var värd på Vadstena slott. Meningen var att man skulle stanna där över jul. Men någon julfrid blev det inte för nu skedde det som kommit att kallas för Vadstenabullret.

Under festligheterna hade Cecilia och Johan blivit förälskade i varandra. Hon var 19 och han 22 år. Han sägs ha uppvaktat henne nattetid i den så kallade frustugan i timmerhuset på Borggården. Saken nådde kronprins Eriks öron och han beslöt att det skulle spioneras på Johan.

I Lars-Olof Larssons bok *Gustav Vasa: Landsfader eller tyrann?* berättas hur Erik skrev till sin bror Johan att de efter ett par nätter fick se svågerns bror Johan komma «inkrypandes som tillförne». Erik fortsätter «Gingo fördenskull strax in i vår sys-

Som ett rött paket men utan vita snören är dörröppningen klädd för att välkomna till den årliga Gammeljulen på Vadstena slott.

Daniel Biazzi sfv:s förvaltare.

Stenstoder från 1600-talet står givakt i det nordvästra kanontornets källare och betraktar julmarknadens besökare.

ters kammare och funno honom där för sig i skjortan, havandes näppeligen hosor på sig».

Erik blev rasande och kastade Johan i slottsängelset innan han lät föra honom i bojer till Stockholm. Fadern var dock inte positiv till Eriks tilltag. Skvallret spreds ute i Europa och en tilltänkt friare till Cecilia drog sig ur. Efter en tid blev Johan frisläppt och reste då hem så fort som möjligt.

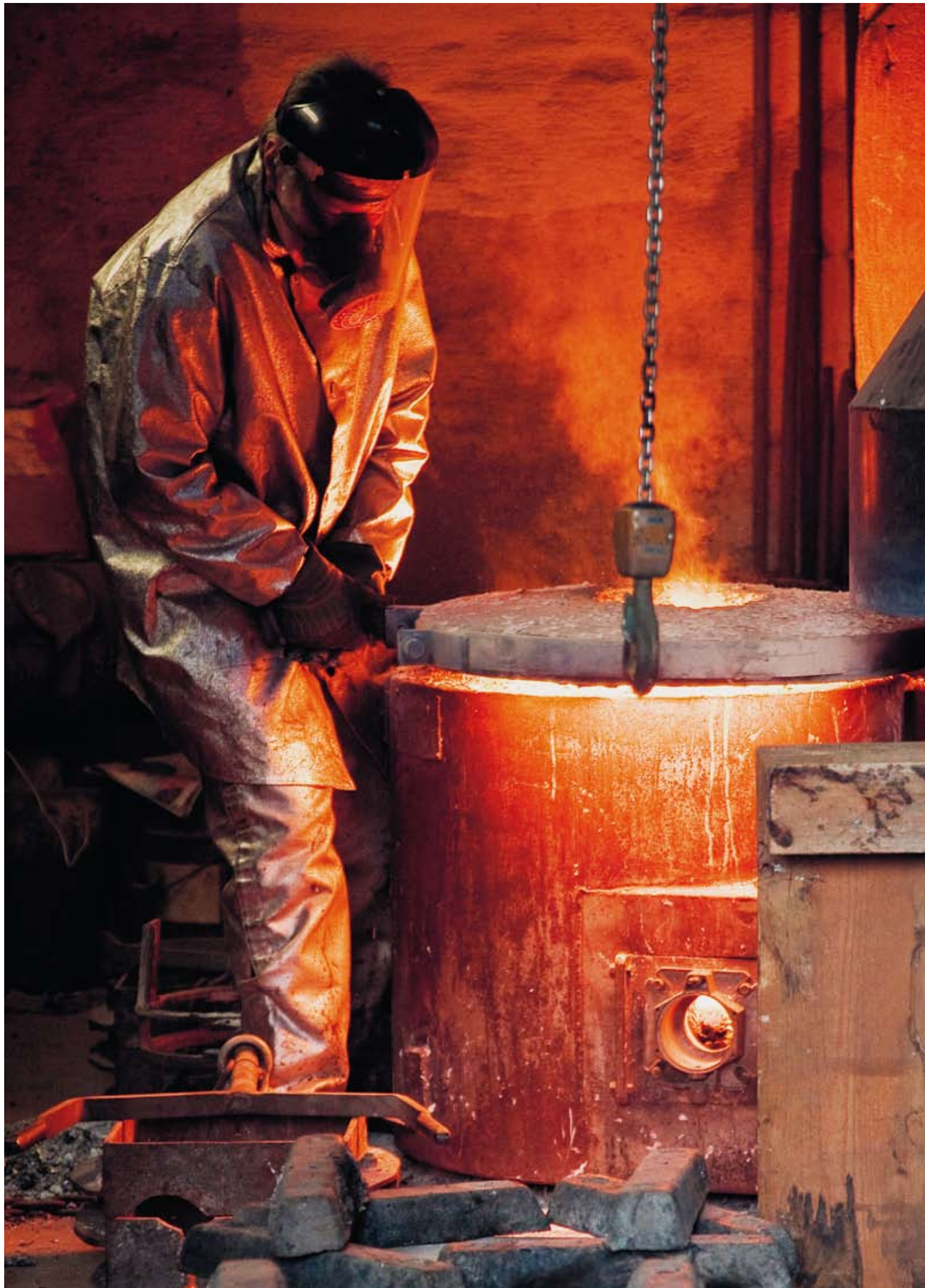

Kopia av Cecilia Vasas minnesmynt.

Cecilia blev i alla fall gift fem år senare med den tyske markgreven Kristoffer av Baden-Rodemachern. Erik, som nu var kung och kanske ångerfull för Vadstenabullret, lät prägla ett minnesmynt som visar Cecilia Vasa på framsidan och på baksidan kyskhetens symbol 'Susanna i badet'. Originalen finns på Kungliga Myntkabinettet i Stockholm men en kopia står i en glasmonter på slottet, intill sovrummet på tredje våningen. **KV**

Bröllopsalen på andra våningen med sina synliga takbjälkar är vackert utsmyckad, vilket matchar de dekorativa slingorna och stjärnorna i engelskt rött mot de vitkalkade väggarna.

1600-talet lever kvar i Grännas sista gelbgjuteri

TEXT OCH FOTO: MONICA STRANDELL, *Frilansjournalist/fotograf*

I den idylliska trästaden Gränna har gamla hantverkstraditioner fortlevt längre än på många andra platser i Sverige. För en tid sedan lades stadens tenngjuteri ned, men V. Fongs Gelbgjuteri håller det traditionsenliga metallhantverket vid liv sedan fem generationer.

SVENSKA KYRKAN och Statens fastighetsverk är de mest betydande kunderna, men även privatpersoner gör beställningar på såväl lagningar av metallföremål som nya mässingskronor och lampetter.

I slänten ovanför Brahegatan, som skär genom den gamla stadskärnan, ligger V. Fongs Gelbgjuteri på Bergsgatan 16 med Gränna kyrka som närmaste granne. Huset tillhör de mera moderna i staden, ett småskaligt industrihus anpassat för gelbgjuteri, byggt 1956 efter en brand i den tidigare verkstaden. En namnskylt i kopparplåt för tankarna till museum snarare än till en verkstad som sjuder av aktivitet.

Hösten är ofta en hektisk period. Lampkronor, lampetter och ljusstakar ska repareras eller tillverkas lagom till första advent i kyrkor och privathem runt om i landet. I bottenvåningen finns butiken, ett slags nutida showroom för kunder att välja ur sortimentet. På andra våningen hörs hammarslag från verkstaden som doftar av metall, olja, kol och verkstadsdamm. Här tycks tiden ha stannat för flera decennier sedan och det finns ett skäl till det.

– Gelbgjuteriet har inte förändrats nämnvärt sedan 1600-talet, säger Bertil Fong som har axlat det anrika företaget efter sin far. Vi använder samma hantverksmetoder i dag som förr då det fanns gelbgjuterier i nästan varje kvarter.

GELB SOM I GUL

Gelbgjutare kommer från tyskans gelb som betyder gul. Gelbgjutare är en hantverkare som förfärdigar gjutna nyttighetsvaror och prydnadsföremål i mässing. Skultuna messingsbruk började sin tillverkning år 1607 i Västmanland på initiativ av kung Karl IX. Mästare lockades från Tyskland och snart blomstrade verksamheten. Än idag är Skultuna kunglig hovleverantör och anlitar samtida formgivare för att erbjuda ny design vid sidan av klassikerna.

– På 1600-talet tillverkades allt husråd i mässing. Det var en allemansmetall som inte behövde stämplas och därför aldrig har haft någon hög status. Eftersom mässing inte haft mästarstämplar som silver och tenn är det också svårt att

Visningsexemplar av en ljuskrona av mässing i traditionell 1600-talsmodell.

spåra vilka gelbgjutare som har tillverkat de vackra mässingskronorna som hänger i våra kyrkor, slott och residens, säger Bertil Fong.

I kyrkobeskrivningarna kan det finnas långa texter om textilier och andra inventarier, men bara två rader om ljuskronorna. Bertil Fong tror att det beror på att de

hantverket har inte alltid räckt att försörja en hel familj på. Det började med att Bertil Fongs farfars farfar Johan Fredrik Fong, som föddes på Visingsö 1805, satte igång en guldsmedja i Säby i Tranås. Men för att klara försörjningen var han också knekt vid Norra Wedbo kompani på Jönköpings regemente och bodde på soldattorp. Johan

Hedda bidrog till familjeförsörjningen genom att arrendera den så kallade plantagen, en stor fruktträdgård. Hon fraktade frukt med båt till Stockholm där hon sålde den på Hötorget.

– Viktor Fong hade sett vilka svårigheter hans far och farfar hade haft att leva som guldsmed. Men han var intresserad

Gjutsand baserad på lera, den röda är från England och den gula är från Frankrike.

Tillverkning av gjutflaska med gjutmodeller inför gjutning.

Grafitdegel med smält mässing.

som gör kyrkobeskrivningar inte kan något om metall, framför allt inte om mässing. Det finns enligt honom bara ett bra bokverk om denna metall och det skrev professor Sigurd Eriksson på 1930-talet.

– På 1600-talet var metallhantverkare uppdelade i olika skrån. Ett yrke som har försvunnit är gördelmakare som tillverkade metallspännen till bland annat remmar och skor. Under 1700-talet började gelbgjutarna specialisera sig på mässing. Hantverket blev mera industriellt och de stora bruken sög upp de små verkstäderna, berättar Bertil Fong.

Hans eget släktföretag har i somliga perioder fört en tynande tillvaro. Metall-

”vi arbetar på nästan samma sätt som de gjorde på 1600-talet”

Fredrik Fong renoverade också kyrkljuskronor och den äldsta uppgiften som Bertil Fong känner till är från 1858 då han renoverade ljuskronorna i Säby kyrka.

Den förste Fong som flyttade till Gränna var Carl-Edvard Fong som köpte fastigheten på Bergsgatan 104. Han hade också svårt att leva på sitt hantverk och hustrun

av att arbeta med metall och var historiskt intresserad och valde därför att utbilda sig till gelbgjutare. Efter en lärotid på Walfridssons metallfabrik i Nässjö flyttade han tillbaka till Gränna med sin nybildade familj och startade den nuvarande firman V. Fongs Gelbgjuteri 1906, berättar Bertil Fong.

Det var inte den bästa tid att sätta igång ett gelbgjuteri. I början av förra seklet ersattes mässing mer och mer av billigare material som järn. Viktor Fong tillverkade ljuskronor och vvs-armaturer och renoverade allt av metall. Han startade också en elfirma som han drev samtidigt tillsammans med en kollega. Alla inkomster

behövdes, Viktor Fong hade en familj med tolv barn.

EN HÄLSNING FRÅN FÖRR

Renovering av ljuskronor och andra inventarier av metall i kyrkor har varit ett stående inslag i firman.

– Ibland lade Viktor en lapp i kulan på

De hårda tiderna med stor arbetslöshet på 1930-talet drabbade även V. Fongs Gelbgjuteri och det ledde till att Viktor Fong startade en rörfirma tillsammans med smeden Gustav Franzén. Tillsammans drog de in vatten och avlopp i många hus i Gränna. Viktor dog vid bara 59 års ålder och sönerna Gösta, Göran och Olle

utomhus – raka motsatsen till verkstadsarbetet. Han utbildade sig till anläggningsingenjör och arbetade på Vägverket och på kyrkogården i Gränna.

DAGS ATT SADLA OM

När farbror Göran brände sig rejält vid en olycka i gjuteriet 1977 fick Bertil Fong ett

Den smälta metallen hålls i gjutflaskor.

Gjutna detaljer till dörrhandtag.

en ljuskrona som han hade renoverat. När jag gjorde i ordning en av kronorna i Lommaryds kyrka fanns det en sådan lapp i kulan. En hälsning från Viktors renoveringsarbete på 1920-talet. Hela jobbet omfattade fyra ljuskronor och transporterna till kyrkan skedde med cykel.

Ett av de mest omfattande uppdrag som Viktor Fong hade var renoveringen av tennkistorna i det Braheska gravkoret i Brahekyrkan på Visingsö. Det tog fyra månader och han hade hjälp av sönerna Gösta och Sven. Senare fick han också renovera Johan Oxienstiernas tennkista i Askersunds kyrka och Bengt Oxenstiernas kista i Jäders kyrka.

tog över firman när andra världskriget rasade i Europa. Först efter kriget kom firman på fötter igen och renoveringen av kyrkkronor kompletterades med elmontering av ljuskronorna. Under 1950- och 60-talen var det ett uppsving och sex man arbetade i gelbgjuteriet med uppdrag från Kvikkjokk i norr till Ystad i söder.

– På den tiden var mässing populärt och Hemslöjden var en stor kund av ljusaxar, kakformar av koppar, små ljuskronor och ljusstakar. Jag var bara nio år då jag började arbeta i firman, men det var långt ifrån självklart för mig att ta över, berättar Bertil Fong.

Han tycker om friluftsliv och att arbeta

ultimatum: ta över annars lägger jag ned. Hösten 1980 började Bertil Fong på allvar arbeta i gjuteriet och hans intresse för arbetet vaknade alltmer.

– Det är hiskeligt roligt med gamla grejer. Riktiga dåliga grejer, gamla bortglömda ljuskronor som har fallit sönder i många bitar och som en vaktmästare kan hitta uppe på en kyrkvind. Det spelar ingen roll hur dåligt skicket är, vi kan reparera och komplettera med nygjorda delar utan att det märks nämnvärt eftersom vi arbetar på nästan samma sätt som de gjorde på 1600-talet. Ett renoveringsarbete som vi gör håller i flera hundra år och slutbehandlingen med polering och

skyddsläckning håller minst 50 år. Det ger oss stor tillfredsställelse, säger Bertil Fong.

I dag har han en anställd på heltid, Mats Karlsson, som kommer från det nedlagda tenngjuteriet i Gränna. Både dottern och sonen kan hjälpa till när det behövs, men Bertil Fong vill inte tvinga något av sina barn att driva familjeföretaget vidare.

– Kyrkan är den största kunden och vi har beställningar från hela landet, men mest i södra Sverige. Statens fastighetsverk har beställt renovering av både kristallkronor och gjutna kronor till flera residens, bland annat i Jönköping, Vänersborg och på Linköpings slott. Uppsala slott har fått nya ljuskronor valda ur vår katalog, berättar Bertil Fong.

Eftersom mässingsarbeten inte har stämpelplats finns det inte heller någon som kan göra anspråk på upphovsrätt. Därför är det fritt fram att 'kopiera' från gamla förlagor. Det är också ett sätt att föra traditionen vidare och på väggarna hos V. Fongs hänger mängder med mallar till olika modeller, beslag till byråer och reservdelar samt orenoverade kronor som väntar på nytt liv.

EN UDDA BESTÄLLNING

I Ridarhusets entré hänger en ljuskrona som på senare år har kompletterats med en kopia tillverkad av V. Fongs Gelbgjuteri. Bland de mera udda uppdragen som Bertil Fong har fått är en beställning från finansmannen Jan Stenbeck. Han hade blivit förtjust i en ljuskrona i 1920-talsmodell som han hade sett i Utrikesdepartementets bibliotek. «Jag vill ha en likadan», sade han och V. Fongs Gelbgjuteri tillverkade en ny, förvillande lik, ljuskrona med glaskupor från Rosdala glasbruk. Rosdala har också nytillverkning efter gamla förlagor.

– En kopia som vi tillverkar idag av en gammal krona är inte sämre för det. Hantverket och tekniken är ju densamma sedan flera hundra år. Men numera sätter vi en stämpel på det vi tillverkar så att kommande generationer vet var våra ljuskronor, lampetter och ljusstakar kommer ifrån, säger Bertil Fong med en glimt i ögat. **KV**

T. v. Bertil Fong filar på en ljusarm till en ljuskrona.

Överst t. h. Reservdelslagret.

T. h. Kopia av vikingatida smycke som farfar Viktor Fong hittade på gjuteriets tomt.

Längs t. h. Bertil Fong är gelbgjutare i femte generationen.

NINA BROBERG

Charlotta Andersson.

GEMENSAM KONTROLL

SFV är en av landets största statliga byggherrar. Under de närmaste åren pågår flera stora byggprojekt, bland annat effektiviseringen av Regeringskansliets lokaler i Klarakvarteren i Stockholm.

För att underlätta kontrollen av de företag som ingår i projekt av den här storleken har SFV nyligen träffat en överenskommelse med Skatteverket. Den innebär att Skatteverket, på begäran av SFV, kommer att lämna upplysningar om leverantörer ur offentliga register.

– Med det här arbetssättet blir det enklare för oss att kontrollera att de företag vi anlitar sköter sin redovisning och betalning av skatter, säger Charlotta Andersson, fastighetschef på SFV.

SFV och Skatteverket vill med överenskommelsen minska risken för osund konkurrens från oseriösa företag och istället underlätta för seriösa företag i branschen. Överenskommelsen innefattar alla som arbetar i projektet, även underleverantörer som anlitas av entreprenörer och leverantörer.

KOPPARBLÅ TÄLT

I början av augusti inledde Statens fastighetsverk renoeringen av de tre koppartälten i Hagaparken. De unika plåttälten, som blivit något av en symbol för parken, har först tvättats med avjoniserat vatten. Det är en metod utan kemikalier eller högt tryck som är skonsam mot både fasaden och miljön.

Kopparplåten skrapas och slipas för hand och målas sedan med traditionell linoljefärg. Både arbetssättet och de pigment som används i färgen är desamma som på Gustav III:s tid. Därför kommer man också, då arbetet är klart, att kunna se tälten exakt som de såg ut då de var nya.

De blågula tälten, med sina orientaliska draperier och tofsar, ritades av arkitekten och teaterdekoratören Louis Jean Desprez på uppdrag av Gustav III. De stod färdiga 1790 och fungerade både som exotiskt inslag i den kungliga lustparken och som logement och stallar för Livgardet till häst. Det mellersta tältet förstördes i en häftig brand 1953 och byggdes tio år senare upp under ledning av slottsarkitekten Ragnar Hjort.

1977–78 restes längorna bakom det mellersta koppartältet, och den tidigare öppna stallgården utformades som ett tältrum med tak – det så kallade Silvertältet.

FOTO: SFV

Koppartälten i Hagaparken.

FOTO: SFV

NOTISER

DISKRET OMBYGGNAD

På Läckö kungsgård är spannmålsanläggningen ombyggd. Det ger möjlighet till ökad lagringskapacitet och rationellare drift. Gården är en av ett trettiotal skogs- och jordbruksegendomar som SFV förvaltar i södra Sverige.

Den moderna anläggningen med spannmålstork, lagringsfickor och utlastningsfickor ser ut som om den alltid stått där. Den har på ett mycket diskret sätt byggts in i den känsliga kulturhistoriska miljön vid kungsgården. Hela anläggningen ryms i en tolv meter lång tillbyggnad till en äldre lada på gården. Tak och väggmaterial har valts så att det i dag är omöjligt att se var det gamla huset slutar och var det nya tar vid.

Kungsgården har legat på samma plats sedan 1600-talets senare del och var historiskt sett Läckö slotts stora jordbruk. Den försåg slottsherren och alla som arbetade vid slottet med livsmedel. Investeringen är ett sätt för SFV att värna om gårdens tradition med odling och säkerställa ett fortsatt brukat kulturlandskap.

KREATIVT NÄTVERKANDE

En gång om året samlar SFV:s ledning nyckelpersoner bland kunder och samarbetspartners för att prata om samarbete och utveckling. I år diskuterades miljö och hållbar utveckling.

Åtta engagerade gäster föreslog nya åtgärder och förhållningssätt för att få ännu mer fart på miljöarbetet i det nationella kulturarvet.

– Jag vill att vi skapar energioberoende gårdsenheter, föreslog Henrik Claesson som är ny arrendator på Stora Kungsladugården utanför Nyköping.

Att förvalta fastigheterna med lägsta möjliga miljöpåverkan är ett viktigt bidrag till en hållbar utveckling och något som SFV med framgång har arbetat länge med, i ett aktivt samarbete med kunderna. Ambassadrådet Magnus Engström (i mitten på bilden med Göran Ahlqvist, Blidösunbolaget t. v. och Anders Ahlberg, SFV t. h.), berättade för Kundpanelen om gemensamma insatser på svenska ambassaden i London.

– Vi har ett stort engagemang och vi vill agera grönt. Något vi redovisar med ambassadens carbon footprint och vi har ett ständigt samarbete med Statens fastighetsverk.

FOTO: SFV

Utbyggd 50-åring

Allt fler svenskar söker sig till den indiska marknaden och behöver ofta råd och stöd från experter. För att möta det ökade behovet av kontaktyta har SFV nyligen slutfört en tillbyggnad av Exportrådets kontor på ambassadområdet i New Delhi.

Kontoret har byggts ut från drygt 200 kvm till nästan 700 kvm. Arkitekt var Pia Kjellgren Schönning, SWECO. Utbyggnaden ger utrymme för många nya arbetsplatser och fler, större rum för konferenser och seminarier. Exportrådet har dessutom fått en egen entré. Detta för att tydligare avgränsa Exportrådets plats från UD:s verksamhet och öppna för att indiska företag med svenska intressen kan finnas på plats i anslutning till de svenska företagen.

– Vi är mycket nöjda med våra nya lokaler. Från första dagen har vi märkt hur denna funktionella och flexibla planlösning underlättar verksamheten och stimulerar oss i vårt ibland mycket utmanande arbete i Indien. Kontoret fungerar som en oas för oss och svenska företag i det ibland kaotiska Delhi, säger Ulrika Troubat, chef på Exportrådets kontor.

Ambassaden, ritad av Jöran Curman och Sune Lindström, har just fyllt 50 år. Anläggningen på den 40 000 kvm stora tomten är Sveriges största utrikes belägna ambassad.

FOTO: SFV

En kvinnlig byggnadsarbetare bär tegel till utbyggnaden av Exportrådets lokaler i New Delhi.

ÅKE EISSON LINDMAN

ÅKE EISSON LINDMAN

Interiör från Exportrådets lokaler i New Delhi.

”har visat sig
ge ypperlig mersmak”

**Dagen före julafton 1831
avslutades den första ekplante-
ringsfasen på Visingsö.
Ekplanteringsstyrelsen och
Överhovjägmästare Israel Adam
af Ström kunde fira jul
i lugn och ro.**

Totalt hade då 47 247 ekplantor plante-
rats. De hade hämtats från Kungl. Djur-
gården i Stockholm och fraktats under
svåra strapatser till Visingsö. Arbetet på-
gick i många år och var ett led i att skapa
en långsiktig försörjning av virke till flot-
tans nybyggnationer av fartyg. När plan-
teringsdelen var avslutad hade det plante-
rats omkring 300 000 ekplantor, av vilka
ett fåtal skulle få bli till stora och kvistrena
höga träd med starkt och värdefullt virke.

FARTYG AV ANNAT VIRKE

Sedan denna tid har ekarna vårdats ömt av
både människa och natur. Granar av olika
art och lärk har använts som både amträäd
och som hjälp att beskugga ekarnas stam-
mar, så att de inte skulle skjuta vattskott.
Många är de timmar som skogsmän ge-
nom åren lagt ned på att röja bland både
ekar som skulle bort, granar som blivit för
stora och kvistar som kapats.

Ädelt virke
till ädla drycker

TEXT OCH FOTO: JAN NAUMBURG, *Skogsskötselspecialist och informatör, SFV*

Med en slägga och särskild kloss slår tunnbindaren ned tunnbanden till sitt slutläge. Så blir tunnan tät.

1974 meddelades Svenska flottan att det gick bra att hämta virket, båtarna kunde börja byggas. Det var bara det att nu byggdes de i pansarplåt och kolfiber.

DEN SISTE I SITTYRKE

I alla tider har människan strävat efter att hålla antingen vatten utanför någonting, exempelvis båtar eller så har man försökt hålla vätskan kvar i ett kärl. Tunnbindarna, mästarna i ett mycket gammalt yrke som närapå glömts bort i Sverige, hör till dem som kämpat för att hålla vätskor på plats. Idag finns det bara en tunnbindarmästare i Sverige, Johan Thorslund. Före det att Johan gjorde sitt gesällprov och fick sitt mästarbrev var det 60 år sedan det senaste mästarbrevet utfärdades.

HÖGA AMBITIONER KRÄVER KVALITETSVIRKE

Johan Thorslunds ambitioner går långt utanför att 'bara' göra tunnor. Han vill leverera en tjänst som gör att de drycker som lagras på faten han tillverkat utvecklas kontrollerat. Det betyder att de som köper fat av honom kan förutse hur den dryck de lagrar på faten kommer att smaka. En sorts ädel essens om man så vill. För att klara detta går det inte att ta

Mäster Johan formar en del av en tunna.

vilken ek som helst och göra fat av. Ekens ursprung avgör faktiskt delvis vilken smak den kommer att leverera. Här kommer Statens fastighetsverk och Israel Adam af Ströms förutseende in i bilden. Ekarna på Visingsö har visat sig ge ypperlig mersmak och de rakvuxna, rakfibriga och kvistrena ekarna ger bra material till många fat.

ÄVEN TUNNOR MÅSTE LAGRAS

Den som väntar på något gott får ibland vänta minst två år. Innan de olika delarna kan ges sin slutgiltiga form och böjas ihop till en tunna, måste de ligga ute i väder och vind under två års tid för att mogna. Utan denna vila i utomhusmiljön skulle ekens tanniner vara alltför dominant och inte förädla dryckerna som lagras i faten på önskat sätt.

Den egentliga tillverkningsprocessen av tunnorna sker efter det att de utvalda stockarna har klivits i mindre delar, sågats i rätta längder och mognat. Då ges varje del dess rätta avsmalning och vinkel, beroende på vilket fat som ska tillverkas. Bitarna blir formfrästa i en specialbyggd maskin och fogas sedan samman innanför ett tunnband. Då alla ämnen är på plats ska tunnan ges sin slutgiltiga, bukiga form. Detta görs med hjälp av tunnband, vatten och en eld, som värmer virket. Beroende på vad fatet ska användas till efter tillverkningen så antingen rostas eller kolas det, även detta med eldens hjälp. Det sista som sker före leverans är ett övertryckstest av varje enskilt fat. Vad som sker med faten sedan är en senare historia. Det finns både vin- och whiskyttillverkning i Sverige, och åtminstone whiskyn lagras på nya ekfat – om eken har vuxit på Visingsö. **KV**

Johan Thorsslund väljer ut ekar med raka fibrer till små tunnor.

Varje liten del av ekfatet ska först ligga utomhus i två år för att mogna. Dessa bitar har ett halvår kvar.

Ett ekfat i varande. Delarna pusslas samman och ska snart böjas med hjälp av värme.

Fatet kolas i tio sekundert. Nu är det dags att släcka.

Den blivande tunnan värms varsamt upp med en liten eld. Väggarna är stänkta med vatten för att de ska bli mjuka och lite mer fogliga inför böjningen.

Här har elden gjort sitt. Efter ungefär 10 sekunders brinntid blir det så här vackert. Kollagret är 2–3 mm tjockt och den whisky som lagras i detta fat kommer att bli riktigt ädel.

Göta Hovrätt

I Göta Hovrätt i Jönköping har det skipats rättvisa i så gott som 360 år. Det är den hovrätt i Sverige som bäst bevarat sitt ursprung.

Byggnaden är unik och har sedan den togs i bruk varit plats för den disciplin som den var byggd och skapad för.

TEXT: MARIE LOUISE AARÖE, *Frilansjournalist* FOTO: BERT LEANDERSSON

Redan under 1500-talet gjordes olika försök att bilda mer fasta former för den kungliga rättsskipningen i Sverige. Men det var först i samband med 1614 års riksdag som Gustav II Adolf upprättade den konungliga hovrätten med avsikt att utöva konungens dom både i hans närvaro och i hans frånvaro. Så småningom fick denna hovrätt namnet Svea hovrätt.

Hovrättens ställning som högsta instans var inte helt klar från början. Det var svårt att övervaka rättsskipningen i både Finland och övriga Sverige från Stockholm. Därför tillkom den första hovrätten utanför Stockholm 1623 genom Åbo hovrätt. Nästa etablerades i Dorpat (numera kallat Tartu) 1629 i sydöstra Estland för att övervaka östersjöprovinserna. Därefter följde hovrätten i Jönköping, som etablerades 1634. Göta hovrätts uppgift var att för Götaland ta upp till prövning underrätters domar, men också andra juridiska frågor.

Hovrätten i Jönköping fick sina första lokaler i det gamla slottet men på grund av faran för krig ansågs det olämpligt att hovrättens besökare skulle få tillträde till slottet. Redan 1636 beslöt regeringen att bygga ett stenhus för hovrätten, men det dröjde innan byggnaden blev uppförd.

Den förmögne borgaren i Jönköping Peder Gudmundsson fick 1640 uppdraget att övervaka bygget. Byggmästare för projektet var Hindrich Gottwaldt. Man har inte hittat något dokument som

bekräftar vem som var arkitekt. Ett alternativ är Hindrich Gottwaldt, ett annat är hovarkitekten Simon de la Vallée.

SVÅRA MARKFÖRHÅLLANDEN

Den ursprungliga ritningen var på tre våningar utöver den höga källarvåningen, för att slutligen dras ner till två våningar. Byggnadsstilen kallar vi svensk renässans. Platsen var den bästa tänkbara i centrum av den nyanlagda staden på 'Sanden'. Marken var sumpig vilket orsakade ett besvärligt och tidsödande pålningsarbete.

År 1650 var byggnaden så pass klar att hovrätten den 27 september kunde hålla sin första session. Men det dröjde ända till december 1664 innan Kunglig Majestät beviljade medel för att till fullo färdigställa byggnaden. Assessorn Olaus Gammal fick i uppdrag att ha uppsikt över arbetet. I mitten skapades en pampig entrétrappa med årtalet 1665 inrstatat omgivet av emblem med kronor och änglahuvuden.

Lokalerna var mycket enkelt besmyckade. Det gillades inte av hovrättspresidenten Gustaf Posse som år 1667 lyckades få den dåvarande förmyndarregeringen att besluta «att den orten, Jönköping, såväl som andra hovrättsorter till heder av justitien sin tjänliga prydnad hava bör».

Trots denna bevekande skrivelse verkar det inte ha blivit någon beklädnad av väggarna med tapeter. Från protokoll den 30 juli 1707 beslöt nämligen hovrätten «att hos Kunglig Majestät begära att man ur förrådskammaren i Stockholm förse hovrätten i Jönköping med som hovrättssalen behövdes beklädas med».

RITNINGARNA STÄMMER

Den äldsta utformningen av hovrättsbyggnaden framgår bäst av de uppmättningsritningar som utfördes av arkitekten Olof Tempelman 1775. De visar fasaden mot torget samt även gavelpartiet. Ritningarna stämmer väl överrens med Erik Dahlbergs teckningar i Sueciaverket.

Göta hovrätt i Jönköping verkar
fortfarande i den byggnad som in-
vigdes den 27 september 1650.

Långsidan förlades utmed torget med två våningar över källarvåningen och åtta fönsteraxlar mot torget, nio mot baksidan och tre mot gavelsidorna. Ingångarna placerades till långsidornas mittaxlar med stora stentrappor som ledde upp till dörrarna. Fasaderna i sandsten är i stort sett bevarade. Långsidorna avgränsas i hörnen av huggna rusticerade kantkedjor. Samma kantkedja avgränsar de något framskjutna mittpartierna. Mellan våningarna är smala kraftigt markerade våningsband inlagda. Sandstensfasaderna är uppåt avslutade med en smal fris och en utskjutande taklist, nedtill avgränsad av ett profilerat band.

Portalerna på långsidorna är fasadernas

mittpunkt och främsta prydnad. De har bågformigt avslutande öppningar omgivna av kvaderband av samma utseende som fasadernas hörnkedjor. Huvudportalen mot torget kröns i andra våningen av ett hugget riksvapen i sandsten som omges av kolonnetter med en fris och inskriptionen CRS (Christina Regia Sueciae) Christina Sveriges Drottning.

VÅL BEVARAD INTERIÖR

Fasadmaterialet med den huggna stenen är unik för denna tids stenarkitektur. Dess like kan beskådas i Danmark på Kronoborgs slott. Sandsten fanns lokalt i Jönköping. Trots detta var det ett dyrbart material.

Dominerande var den stora trappan till andra våningen. Den var av trä med två parallella trapplopp som efter mittavsnittet förenades till ett lopp som avslutades i en öppen hall på andra våningen. Vid en ombyggnation 1905 togs det ena trapploppet bort. Dess räcke som till vissa delar fortfarande finns kvar bars upp av dockorskurva i trä. I bottenvåningen fanns en större sal och två mindre. Den övre våningen vilade på träbjälklag med trapphuset mot söder och ett delat förmak åt torgsidan. I den västra delen fanns en stor sal, Plenisalen, som fortfarande finns kvar och lär vara det mest autentiska rummet i byggnaden.

Hovrättsbyggnaden blev ett unikt

”Hovrättshuset är byggt mitt i staden av mycket skön sten”

byggnadsverk. Fram till 1690-talet var detta den enda stenbyggnaden i centrala Jönköping förutom Kristine kyrka. Den fransklassicistiska utformningen tror man mera var en tillfällighet, därför att Simon de la Vallée som ansvarig för de statliga byggnaderna i landet hade gått i den senaste skolan inom arkitektur.

Byggnaden var mycket uppskattad även

av sin samtid. Petter Nicander sa 1670 i ett tal om hovrätten: «själva hovrättshusets byggnadssätt är så vackert att det i fråga om konstnärlig utsmyckning, storlek och höjd knappast är underlägset något annat hus i denna stad med bland annat de stora fönstren som bidrar till mycket ljus». Andreas Bolinus skriver samma år: «Hovrättshuset är byggt mitt i staden av mycket skön sten». Även Carl Hårleman och Carl Peter Thunberg beskriver husets skönhet.

SMÅ FÖRÄNDRINGAR

Det har inte skett några stora förändringar av byggnaden genom århundradena. På fasaderna har endast fönstren öppnats

lite och i de övre våningarna har de fått en ny bågform med träspröjsar. På 1780-talet förändrades taket genom ett valmat sadeltak, betydligt lägre än det tidigare säteritaket. De höga gavlarna på de båda långsidorna ersattes av lägre fronter. Husets kortsidor försågs även de med takfönster. En enkel klassicistisk utformning skapades och fönstren i den nedre våningen fick en rundbågig avslutning som övervåningens fönster, krönta med enkla trekantsgavlar.

Interiört har några mellanväggar ändrats och vindstrappan flyttats och gjorts större. Det inre murverket har förstärkts och murstockarna har modifierats. De öppna spisarna byttes ut till kakelugnar.

Väggbeklädnaden i de övre våningarna byttes ut i slutet av 1700-talet från blått kläde till blå sidendamast med invävda kronor och bårder i förgyllt silver. De nuvarande enkeldörrarna med foder och bröstlister tillkom under samma århundrade.

För Hovrättens arkiv byggdes 1816 en praktisk träbyggnad. Den var två våningar hög och placerades på södra delen av hovrättstomten. Men den blev snart föråldrad och en ny tvåvåningsbyggnad av sten med putsade fasader i nyrenässansstil ritades av arkitekten Albert Törnqvist

och uppfördes 1867–68. Byggmästare var stadsbyggmästaren W. Witting. Den är exteriört mycket väl bevarad.

LEVANDE BYGGNADER

Göta hovrätt bedriver sin verksamhet i tre lokaler: Domstolsbyggnaden, Ämbetsbyggnaden och vad som kallas för Gränden. Det finns även ett arkiv som är inhyrt i lokaler i centrala Jönköping. Idag avgör hovrätten drygt 3 500 mål per år och antalet är stadigt ökande. Verksamhetsområdet omfattar Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Örebro län samt del av Västra Götalands län (gamla Skaraborg).

I ämbetsbyggnaden, som går under vardagsnamnet 'gula huset', finns kontorslokaler för en av hovrättens tre avdelningar, kontor för regeringskansliets utredningsavdelning samt ett bibliotek.

Domstolsbyggnaden är fortfarande en levande byggnad helt enligt Statens fastighetsverks intentioner. Här har även hovrättens administration sina kontor i det som tidigare var en kallvind.

Plenisalen på andra våningen är bäst bevarad när det gäller ytor som tak och parkett. Den används till storsamlingar och möten. I domstolsbyggnaden finns

Överst t. h. Plenisalen är det vackra rummet som är mest bevarat i sitt ursprungliga skick.

T. h. Den röda salen på andra våningen var den första som togs i bruk. På tavlan syns Johan Skytte, Hovrättens första president 1634–45.

också tre av hovrättens fem förhandlings-salar. Dessa uppfyller inte önskade säkerhetskrav. Det innebär att mål som kräver större säkerhetsarrangemang handläggs i andra lokaler.

NYA LÖSNINGAR

För att kunna utnyttja domstolsbyggnaden i dagens samhälle har det emellertid varit nödvändigt att skapa mer ändamålsenliga lokaler för dagens behov. Därför har en modern ventilation installerats på ett sätt som inte påverkar lokalernas utseende och intryck.

Nya krav avseende utrustningen kommer ständigt. På grund av en processreform som trädde i kraft i november 2008 har samtliga salar utrustats med nedfällbara skärmar samt teknik för digital in- och uppspelning. Man försöker hela tiden hitta lösningar som inte gör avkall på domstolsbyggnadens karaktär. Det kräver fantasi och respekt för kulturarvets särart. **KV**

Nu återupptas serien
De Kungliga Slotten

votum.

Kunglig lustpark med storslagen historia

Nu lanseras boken HAGA – ETT KUNGLIGT KULTURARV. Boken har tillkommit genom ett samarbete mellan Kungl. Hovstaterna och Statens fastighetsverk, och är det sjätte bandet i serien *De Kungliga Slotten*. Detta praktverk ger en utförlig presentation av Haga – om landskapsparkens tillkomst, byggnadernas historia och inredningar, samt de kungliga byggherrarna.

Haga utgör kärnan i dagens nationalstadspark vid Brunnsviken och har varit en grön oas för stockholmarna i mer än tvåhundra år. Hit söker sig många för att njuta av lugnet och uppleva historiens – och fjärlars – vingslag.

– Ingen plats är kanske så nära förknippad med Gustav III som just Haga, och anläggningen har i mycket kommit att uppfattas som ett monument över kungen och den gustavianska epoken, säger Göran Alm, en av de medverkande författarna.

När Gustav III dog 1792 fick planerna på ett stort kungligt slott i parken ett abrupt slut. Först 1802 uppfördes en mindre byggnad, Haga slott, som ett

komplement till Gustav III:s paviljong.

– Det var på Haga slott som vår nuvarande kung Carl XVI Gustaf föddes och i lekstugan i trädgården lekte Hagasessorna på 1940-talet, berättar Ingrid Sjöström, huvudredaktör för boken.

Boken är fylld av nytagna fotografier av Jens Lindhe och innehåller därutöver ritningar, kartor och historiska framställningar. Tillsammans med texterna förmedlas en rik och mångskiftande bild av ett av vårt lands främsta kulturarv.

I boken presenteras även nya perspektiv på 1800- och 1900-talens slottsmiljö och parkens utveckling av några av våra främsta experter.

349:-

Frakt 39:-

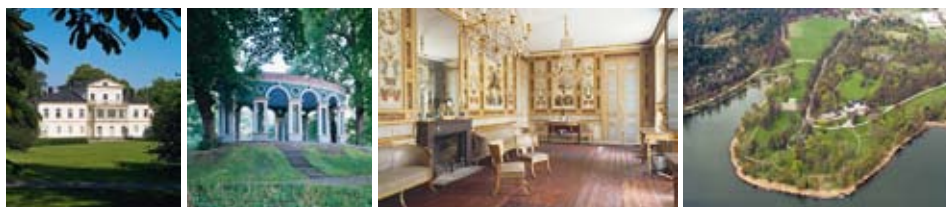

HUVUDREDAKTÖR Ingrid Sjöström
FOTO Jens Lindhe

Haga

ETT KUNGLIGT KULTURARV

BAND: INBUNDEN MED SKYDDSOMSLAG
FORMAT: 225X300 MM
ANTAL SIDOR: 408
ISBN: 978-91-85815-27-2
UTGIVEN: NOVEMBER 2009
FÖRLAG: VOTUM FÖRLAG

KÖP BOKEN I DIN BOKHANDEL ELLER
SKICKA EN BESTÄLLNING TILL
ORDER@VOTUMFORLAG.SE
MÄRK BESTÄLLNINGEN: HAGA

Att visa det som inte syns

FORTET SOM VAR SVERIGES SISTA CHANS

A photograph of a blue arch bridge spanning a body of water. In the background, a forested hill rises, with a cleared path leading up to a small structure at the top. The sky is overcast.

Under skidbacken i Vuollerim låg i flera decennier en hemlig försvarsanläggning. Ett artillerifort vars kanon var dold för världen under en gammal ranglig lada. Fortet förvaltas sedan 2006 av SFV och det som var tänkt att vara Sveriges sista chans mot ryssen har nu öppnats som besöksmål och konferensanläggning.

MATS CARLSSON LÉNART, *Frilansjournalist*

På toppen av skidbacken i Vuollerim står ett till synes oansenligt skjul med dubbelkanoner från pansarskeppet Drottning Victoria.

Personalen fick klättra på en steg i ca 15 meter för att komma upp i kontoret.

INTE ENS de flesta bybor i Vuollerim kände till hemligberget under skidbacken. Ja, kanske man hade förstått att det fanns något i berget, ett militärförråd kanske, men att det var en stor och strategisk försvarsanläggning och del i den sista skyddsmuren av Sverige från öster förblev en hemlighet för flertalet.

I skuggan av de stora kraftverksbyggena i Lule älvdal under 1950- och 60-talen började militären i all tysthet att bygga en försvarslinje längs Luleälven. Några berg med strategiskt läge valdes ut som fort för att tillsammans med den breda älven utgöra den sista muren söderut för ett fientligt angrepp österifrån – utifall till exempel den välkända Kalixlinjen skulle falla. Planen var att 250 000 man skulle kunna mobiliseras från södra Sverige till Lule älvdal.

FICK FARTYGSKANON

I bakgrunden fanns också att armén erbjödits att överta kanoner från örlogsfartyg som skulle utrangeras. Bland dessa fartyg

fanns pansarskeppet Victoria, sjösatt redan 1918 och uppkallat efter Gustav v:s tyskfödda drottning.

Forten längs Luleälven kom att bestyckas med kanoner från Drottning Victoria och hennes systerskepp Sverige och Gustav v. Och just fortet i Bomyrberget, där bataljonschefen var placerad, kom att kallas Victoriafortet.

Victoriafortets kanon, som i största hemlighet fördes från pansarskeppet till berget i Vuollerim var inte den största pjäsen ombord på det mycket tungt bestyckade fartyget. Ursprungligen var planen att till fortet ovan älven frakta en 28,3 cm-pjäs från Drottning Victoria men så småningom nöjde man sig med en 15,2 cm-kanon. Kanske insåg man det oöverstigliga i att få upp en så stor pjäs på det höga och nästan väglösa berget. Det är imponerande nog att tänka på hur den Boforspjäs, som till slut hamnade i Victoriafortet, i lönnodom baxades upp på berget.

Ett annat av de stora forten i Lule älvdal fanns i det suggestiva Klusåberget, några

mil nedströms från Vuollerim. Men idag har det och de andra bergen som hade fort i försvarslinjen återställt och murats igen. Det är bara Victoriafortet som minner om det kalla krigets dagar då Norrbotten och delar av Lappland var de områden i landet där hotet om en invasion kanske kändes som mest.

SPIONBESÖK

Vid minst ett tillfälle, sannolikt 1963, kom en officer från försvarets kommandoexpedition i Stockholm upp till Vuollerim för att inspektera fortbygget i berget.

Hans namn var Stig Wennerström och han greps i juni samma år, anklagad för spioneri för Sovjetunionens räkning. 1964 dömdes Wennerström till livstids straffarbete.

Uppgifterna om att Wennerström ska ha varit i Victoriafortet kommer från en man som arbetade vid fortbygget. Mannen besökte anläggningen efter att den år 2006 öppnades som sevärdhet och konferensanläggning och avslöjade då att Wen-

Det är de 'små' kanonerna på Drottning Victoria som nu står i Vuollerim.

”Därför spegelvändes hela den inre planeringen”

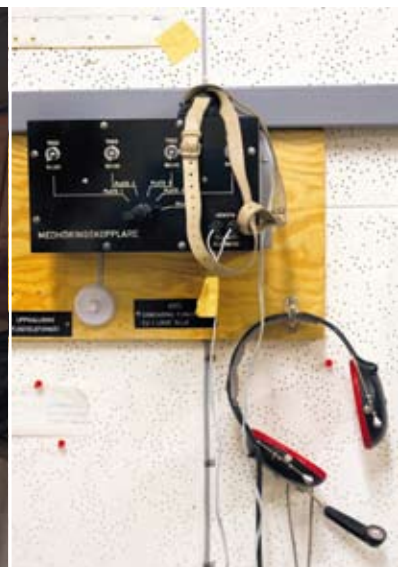

Taktikrummet med hemliga planer i förseglade paket.

nerströms fall fick återverkningar på bygget av Victoriafortet. Man ville inte riskera att fienden skulle känna till anläggningen i detalj innan den ens var tagen i bruk. Därför spegelvändes hela den inre planeringen av berganläggningen.

INTAKT MILJÖ

Victoriafortet är en imponerande anläggning i flera våningsplan. Den går mellan 40 och 50 meter ner i berget från den väl dolda ingången 'inlaget', en slags tunnel strax under själva kanonen. Genom tjocka dubbeldörrar och skyddsslussar kommer man in i en ganska normal inomhusmiljö – torr och relativt modern – där tiden tycks ha stannat då berget låstes efter den sista övningen där 1988. Just den känslan – att komma in i en annan tid, då det neutrala Sverige hade ett utsatt läge mellan öst och väst, är kanske den starkaste upplevelsen under ett besök i Victoriafortet. I stridsledningscentralen känns det som om bataljonschefen och hans medarbetare bara gått ut en liten stund.

Hörlurar för avlyssning i taktikrummet.

Som om någon klev upp för en kvart sedan står logementen i underjorden med obäddade sängar och kängor som väntar.

Fakta Victoriafortet

LÄGE I Bomyrberget, Vuollerim, Lappland (ca 12,5 mil NV Luleå)

BYGGT 1963–65

FÖRLÄGGNINGSKAPACITET 140 man

BESTYCKNING 15,2 cm kanon av typ m/12-60

Ingick i krigsorganisationen till 1997

STATLIGT BYGGNADSMINNE 2004

FÖRVALTAT AV SFV sedan 2006

För mer information se www.victoriafortet.se

För att vara i fält var det ett bekvämt liv där alla hade riktiga sängar med madrasser och linne i logementen med bäddar i tre plan.

KUNDE SKJUTA 17 KM

Endast sex gånger under de dryga tre decennier som Victoriafortet var topphemligt användes anläggningen vid övningar. Inte särskilt många skott sköts med den stora kanonen med sina två rör. Skotten gick max fyra meter snett på 15 kilometer. Kanonens räckvidd var 17 kilometer.

Idag är det Vuollerimföretaget Virvelvind som arrenderar fortet och som arrangerar visningar och erbjuder konferenser i ovanlig miljö.

SFV har sen övertagandet från Fortifikationsverket anpassat anläggningen som besöksmål och bland annat byggt en ny in- och utgång längst ner i fortet. Där fanns tidigare bara en liten kryptunnel vars lilla lucka var övervuxen av ris och mossa. **KV**

Järn, hundraårigt öl och harpolek

STAFFAN NILSSON, *Fil.dr i konstvetenskap, byggnadsantikvarie*

Lövstabruk i norra Uppland var under sin glansperiod ett av Sveriges största järnbruk. Vallonjärnet var vida berömt för sin smidighet och höga kvalitet och trots att smedernas hammare sedan länge har tystnat lever historien vidare.

ÅR 1595 INKALLADE Gustav Vasas yngste son, hertig Karl, den tjugutvåårige vallonske arkitekten Willem de Besche till Sverige. Hertigen värdade sig om bergsbruket och den unge de Besche var inte bara byggare utan också förtrogen med den vallonska järnframställningen. Under 1500-talet hade den europeiska järnhanteringen koncentrerats till Vallonien med Liège som centrum. Där hade de över-

lägsna produktionsmetoderna utvecklats och som de Beche introducerade i Sverige med hjälp av invandrade landsmän.

ETT EGET FOLK

Vallonien är ett område i Belgien och Frankrike och vallonerna betraktas som en egen folkgrupp. De antas ha kommit till floderna Scheldes, Meuses och Sennes dalgångar och Ardennernas skogsområ-

den under de stora folkvandringarna. De flesta valloner som invandrade till Sverige kom från furstbiskopsdömet Liège och området kring staden Cimay i spanska Nederländerna samt från furstendömet Sedan i Frankrike.

Man beräknar att omkring 1000–1200 vallonska yrkesarbetare *med familjer* invandrade till Sverige under 1600-talets första hälft. Men det är svårt att bedöma

Entomologen Charles de Geer lät uppföra biblioteket t.v. och naturaliekabinettet t.h. i mitten av 1700-talet.

hur många individer det handlade om. Invandringen kan vara vida större än antalet 'hushållsföreståndare' så det är inte konstigt att många svenskar betraktar sig som vallonättlingar.

Vallonerna var i regel reformerta protestanter vilket var en av anledningarna till att de lämnade sina hembygder och religionsstriderna mellan katoliker och protestanter. Men den lutherska Svenska kyrkan var inte särskilt trakterad av deras tro. De fick dock diskret fira sina kalvinska gudstjänster, åtminstone fram till drottning Kristinas avfall till Rom 1654. En luthersk reaktion följde och Svenska

kyrkans krav på religiös likformighet blev starkare än tidigare. Det viktigaste skälet till emigrationen var dock arbetslösheten som uppstått i Vallonien på grund av krigen.

JÄRNETS RIDDARE

Vallonerna lockades till Sverige för att de kunde framställa järn på ett nytt och avancerat sätt. Mest omtalat är smidet, men vallonerna behärskade hela processen från malm till smidesjärn. Deras maskiner var till skillnad från de svenska helt uppförda av sten och järn; därigenom uppnådde de en högre produktion och

större driftsäkerhet än de svenska hyttorna.

Träkolen var en mycket viktig råvara vid järn- och stålframställningen. Vallonerna kunde konsten att bränna kol i resmilor, som gav en högre kvalitet än vad de traditionella liggmilorna gjorde och en fjärdedel av de invandrade vallonerna var kolare.

Vallonsmidet skiljde sig från det förhärskande tysksmidet genom att arbetet skedde vid två härdar – smältarhärden och räckerhärden. Det gav ett järn av ett helt annat slag än de äldre processerna och var synnerligen lämpligt för tillverk-

Hammarsmedjan, byggd 1887.

En fjärdedel av de invandrade vallonerna var kolare. Här rivs en stående kolmila ut.

Tre hammarsmeder. I mitten står Jan Hindrik Hübinette (1833–1912). Bilden från 1893.

Herrgårdspersonalen i början av 1900-talet.

SAMTLIGA ARKIVBILDER ÄR UTLÅNADE AV LÖVSTA BYGDRÅD

ning av brännstål, som bland annat var råvaran för den engelska stålmanufakturen. Men vallonsmidet, som var koncentrerat till Uppland, var endast en mindre del av Sveriges stångjärnsproduktion. Under 1700-talet stod det för tolv procent av den totala mängden privilegierat smide, allt annat var tysksmide. Men vallonjärnet gav ett helt annat pris på världsmarknaden.

DE STORA BRUKEN

Vallonerna är framförallt allt förknippade med de stora järnbruken i Dannemora bergslag, som Österby, Gimo, Söderfors, Lövsta och Forsmark. Förnämst av alla var Lövsta bruk.

Dannemoramalmen, de stora skogarna, vattendragen och en bra utskeppningshamn – Ängskär – var förutsättningarna för Lövsta bruk. Redan på 1500-talet fanns här ett bondebruk och vid slutet av seklet anlades även ett kronobruk, som 1626 arrenderades av Willem de Besche, tillsammans med Gimo och Österby. Året därpå trädde Louis de Geer in som kompanjon.

De Geer var liksom de Besche vallon från Liège och en synnerligen framgångsrik affärsman, med goda förtjänster på vapenhandeln i krigens Europa. Han

drev sina affärer från Amsterdam, men när smedjorna i Liège började lamslösas av krigen behövde han ett lugnare hörn av världen för sin produktion. Sverige var idealiskt, geografiskt avskärmat från den europeiska oron och med närmast outtömliga naturtillgångar. De Besche och de Geer var männen bakom valloninvandringen till Sverige.

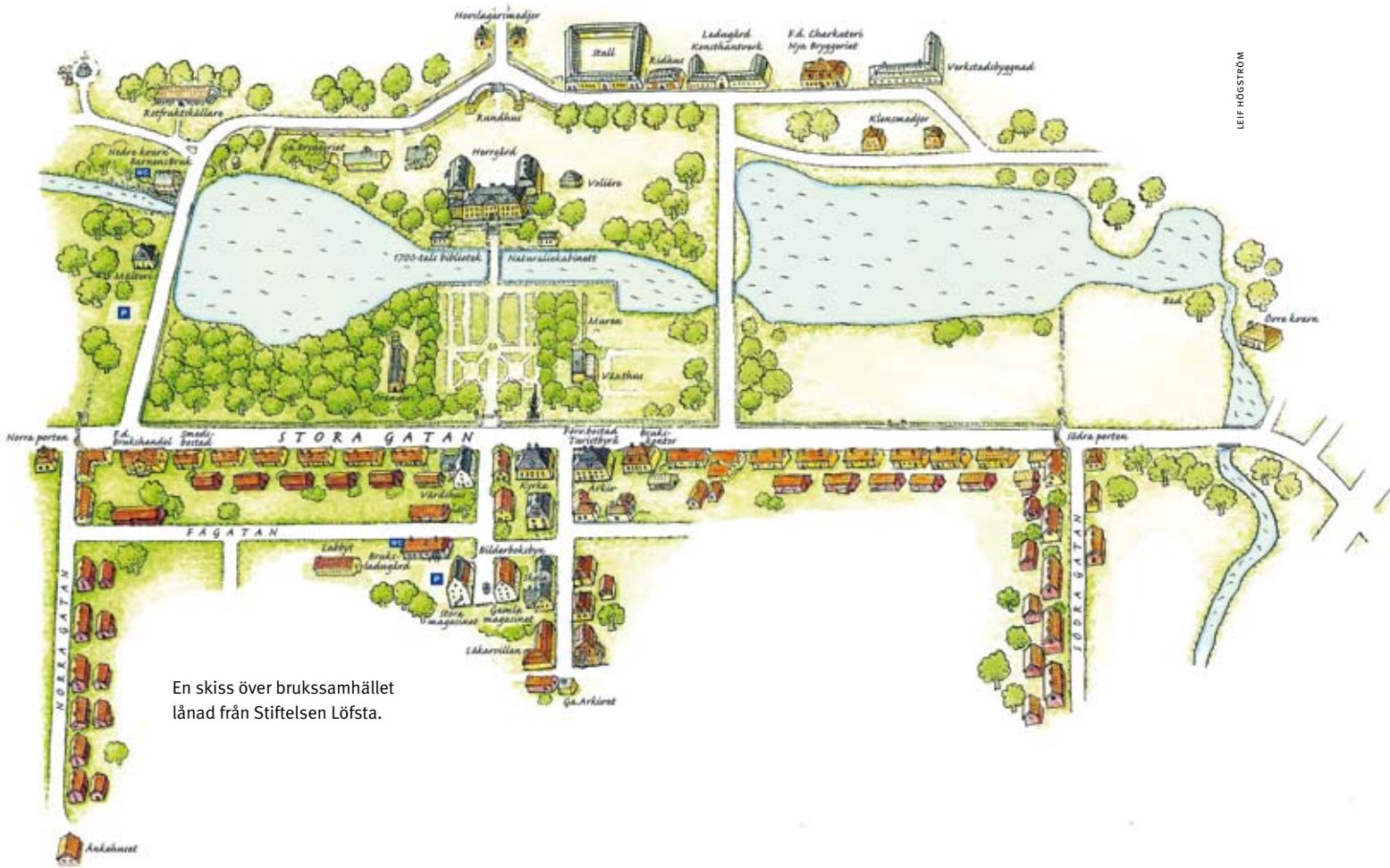
När de Geer flyttade till Sverige 1643 övertog han ensam de tre brukena med Lövsta som centrum. Bruket byggdes under 1600-talet upp till ett stadslignande samhälle med herrgården från år 1700 som kronan på verket.

Under rysshärjningarna 1719 brändes också Lövsta, men byggdes snart upp igen efter den gamla planen och kyrkan med den berömda Cahmanorgeln invigdes 1727. Herrgården återuppbyggdes lik den gamla, men nu i tegel och år 1730 blev Lövsta fideikommiss inom familjen de Geer. Kring mitten av 1700-talet var arkitekten Jean Eric Rehn verksam på bruket och bland annat ritade han då de två paviljongerna i slottsparken för Charles de Geers naturaliekabinett och bibliotek och bruksgatans ståtliga entréportar som smiddes på platsen. Charles de Geer övertog bruket år 1778.

År 1914 blev baron Louis de Geer fideikommissarie till Lövsta. Första världskriget innebar en extrem högkonjunktur för järnhanteringen. Men baronen insåg att den inte skulle vara för evigt och framförallt insåg han att små ålderdomliga anläggningar som Lövsta inte kunde klara sig på egen hand. Därför sålde han 1917 bruket till Gimo-Österby AB, som nio år senare lade ned driften.

Efter nedläggningen revs produktionsbyggnaderna och bruksbostäderna blev skogsarbetarbostäder. Herrgården med park och ekonomibyggnader stannade dock kvar hos släkten de Geer. Men 1986 överläts herrgården och delar av bruksbebyggelsen av den siste enskilde ägaren, Louis de Geer, till Stiftelsen Leufsta och 1997 övertog staten genom Statens fastighetsverk parken och byggnaderna; verksamheten bedrivs dock fortfarande av stiftelsen.

Forsmark lade ned vallonsmidet redan 1883, medan Österby blev sist i Uppland med att driva detta smide – fram till 1943. I Österby finns för övrigt landets enda helt bevarade vallonsmedja. När hälsingeb bruket Strömbackas härdar släcktes för gott 1947, var det svenska vallonsmidets historia all.

En skiss över bruksamhället
lånad från Stiftelsen Löfsta.

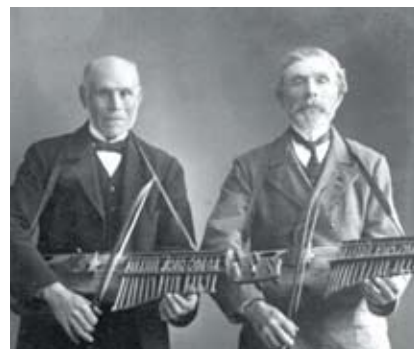
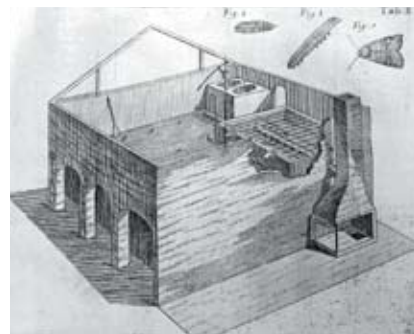
Utsikt över husen längs stora gatan, tagen från Förvaltarbostadens skorsten.

Mälteriet från 1768.

Lilla bilden överst t. h. Peter Wäsströms ritning över mälteriet. Ur Vetenskapsakademiens skrift 1769.

Nyckelharpospelmännen Wilhelm Tegenborg och Jan Erik Jansson som spelade 25 midsomrar i Lövstabruk. Sista gången 1917.

ETT HELT ANNAT ÖL ÄN SVENSKÖL

Vallonerna förde med sig konsten att framställa ett öl av helt annan kvalitet än det färsköl, 'svensköl', som var gängse här i landet. Det var sannolikt besläktat med det ryktbara överjästa öl som fortfarande bryggs i Belgien.

Förmodligen var det just en av bröderna de Besche – Gillis – som bryggde det första vallonölet i Sverige, för 1609 återfinns vi honom som kunglig bryggare i Stockholm och Nyköping med uppgift att brygga öl på det 'engelske sättet'. De belgiska ölen är av samma slag som brittisk ale och alltså bryggda på det 'engelske sättet'. Vallonölet hade en hög stamvörtstyrka och lagrades i flera år varigenom det fick en karaktäristisk syrlig smak.

Malt är ölets moder och 1768 byggdes ett mälteri vid Lövsta efter ritningar av brukskamreren Peter Wäsström. Malt framställs av korn som får gro efter att ha 'stöpts' i vatten. Poängen med Wäsströms mälteri var att man utnyttjade överskottsvärmen från den intelligande vallonsmedjan till kölnan där maltet torrades. Mälteriet, som användes till 1916, finns fortfarande kvar.

En mytomspunnen variant av vallonölet var det 'hundraåriga ölet'. Det bryggdes på samma sätt som det vanliga vallonölet, men lagrades på fat där endast halva volymen kunde tappas av. Därför fanns det alltid kvar gammalt öl i fatet,

”Firandet varade i regel i tre dagar“

Fakta Lövstabruk

BYGGÅR urspr 1596, nuvarande anläggning började uppföras på 1720-talet

BYGGHERR släkten De Geer

HYRESGÄST Stiftelsen Leufsta <<http://web.vallonbruken.nu/lovstabruk/>>

BESÖKSADRESS Lövstabruk, Skärplinge

FÖRVALTARE Monica Salomon, Statens fastighetsverk

dessutom var det öl som fylldes på lagrat under mycket lång tid – upp till flera år. Blandningen och den långa lagringstiden gav ölet en arom som påminner om rödvin eller till och med Madeira.

Midsommaren var den stora helgen på de uppländska bruken, men då trakterades inte vallonöl utan svensköl. Firandet varade i regel i tre dagar, på Lövsta i fyra, och var fram till slutet av 1800-talet noggrant organiserat. Efter arbetsplatserna var bruksfolket indelat i olika lag, som stod under ledning av en lagman. Det var lagmannens hustru som skötte ölbryggningen, vilken resulterade i ett gott och kraftigt öl – «En mugg kändes som ett par supar», som en sagesman uttryckte det.

Midsommardansen trädde till nyckelharpospel. Nyckelharpan har under lång tid förknippats med vallonerna. Man har menat att de tog med sig den från sina hembygder, men i själva verket fanns instrumentet i Norduppland långt innan vallonerna kom dit. Det är troligt att det uppstått någonstans i Östersjöområdet och den äldsta kända avbildningen finns i en relief på portalen till Källunge kyrka på Gotland från omkring 1350. Däremot kan man kanske säga att nyckelharpan överlevde i anslutning till vallonbruken.

I Lövsta bryggs det fortfarande öl så smått och kanske kan man där också få höra nyckelharporas egenartade klang i den uppländska sommarkvällen. **KV**

Den magnifika trappan i Stockholms slott med sina dubbelkolonner i grön kolmårdsmarmor.

Ett steg i taget

TRAPPOR TILL LYST OCH NYTTA

Det första besökaren möter i en byggnad är ofta trappan. Den kan framkalla många olika intryck – makt och styrka, lätthet och elegans och fantasifullhet. Den har en aktiv roll i arkitekturen och ingår i en historisk helhet. Men trappor handlar om mycket mer än att bara förflytta sig från en nivå till en annan, särskilt ifråga om kulturhistoriska byggnader.

ULLA-KARIN HÖYNÄ, *Frilanjournalist*

– FÖR MIG ÄR TRAPPAN främst rörelse. Det handlar om rörelsemönster – ett slags byggnadens koreografi, säger Anders Bodin, kulturarvsspecialist på Statens fastighetsverk.

Hans favorittrappor är Västra och Östra trapphusen i Stockholms slott, skapade av Nicodemus Tessin den yngre.

– Tessin har själv skrivit att detta är

bland det han var mest nöjd med av allt han åstadkommit. Det dramatiska rörelsemönstret är fascinerande med sina diagonala blickriktningar, säger Anders Bodin. Trappan omfattar tre våningar, tre fönsteraxlar och tre valv. Tre olika typer av kolonner bygger upp trappan på höjden, längst ned doriskt, därefter joniskt och högst upp korintiskt.

Trapphuset går från fasad till fasad – vilket var väldigt ovanligt i början av 1700-talet. Den horisontella logistiken binds ihop med den vertikala. Arkitekturen innehåller ett korsande rörelsemönster. Trapploppen byter riktning. Besökaren förflyttar sig i vinkel, vilket medför att han hela tiden får nya perspektiv.

Trapphuset skruvar sig upp mot mer

ÅKE EISSON, LINDMAN

En dubbel spiraltrappa förenar de olika hel- och halv våningarna i fästningsfyren Godnatt i Karlskrona.

T. h. Amiralens trappa i Boställshuset på Skeppsholmen.

och mer ljus. Ju högre upp man kommer, desto luftigare blir det.

– Tessin arbetade väldigt mycket med ljuset som kommer in från två håll. Man kan säga att det är ljuset och skuggorna som formar arkitekturen. Trapphuset vidgas med perspektivmålningar och använder sig av dubbelkolonner, vilket var helt nytt. Utmärkande för Tessin var att han plockade ihop från sådant som han sett på annat håll och skapade något eget av detta, berättar slottsintendent Berit Edling.

Hela trappan är utsmyckad och är ett konstverk i sig. Trappstegen är av röd kalksten och trappträcket av grön kolmårdsmarmor.

– Trappan var ett väldigt viktigt rum. Kungen kunde demonstrera sin position och välja var i trappan han skulle ta emot. Den viktigaste delen är den översta våningen. Trappan blir mer och mer komplicerad ju högre upp man kommer, förklarar Berit Edling.

I BEGYNNELSEN VAR SPIRALTRAPPAN

Kunskapen att bygga trappor är gammal. Colosseum i Rom består i stort sett bara av trappor. En av de äldsta trappformerna är spiraltrappan som var populär redan under medeltiden. Katedralen Notre Dame i Paris byggdes på 1300-talet och har två torn med smala spiraltrappor som leder upp till taket på kyrkan.

Spiraltrappan användes också i medel-

PETER NERSTRÖM

tida fort. Ibland gömdes den i väggarna för att försvåra för fienden att inta byggnaden. Trappan placerades på olika platser i byggnaden. Nästa våning fortsatte den på ett annat ställe. För att ta sig vidare uppåt måste man känna till byggnadens konstruktion.

Den främsta fördelen med spiraltrappan var att den var praktisk och tog lite plats. Man kunde röra sig snabbt i den. Ännu i dag används den som brandtrappa.

Så småningom skapades den utdragna spiraltrappan utan väggar och därmed det öppna trapprummet. Det moderna trapphuset har med andra ord en ganska gammal föregångare.

FRÅN SPIRAL TILL TVÅARMAD

Under renässansen blev det populärt med den raka tvåarmade trappan med en avsats i mitten. Den gjorde det möjligt att placera in- och utgång ovanför varandra och göra våningsplanen regelbundna. Trappan blev något av byggnadens skelett och fick en komposition som bar upp hu-

set. Detta ledde fram till barockens öppna trapphus. Barocktrappans storhetstid varade från senare delen av 1500-talet till senare delen av 1700-talet. Under den här tiden blir trappan väldigt synlig. Det var omflyttningen av 'piano nobile' – den förnämna huvudvåningen med högre takhöjd och rik utsmyckning – från den traditionella platsen i bottenvåningen till högre upp i byggnaden som innebar att trappan fick en större betydelse än tidigare. Den blev större och mer praktfull. Det var inte bara en fråga om storlek, trappan skulle även uttrycka aristokratins smak och fungera som sceneri vid ceremoniella tillfällen.

Stegdjupet måste vara generöst och steghöjden tillräckligt låg för att kvinnor med långa klänningar skulle kunna skrida upp för trappan med hållning och värdighet. Trapphusets uppgift var också att distrahera besökaren från 'uppstigningen' till den högre sfären och skapa rätt stämning.

I Sverige finns flera berömda exempel,

Rådhustrappan i Göteborg, ritad av Gunnar Asplund. Vacker men något svårbestigen.

T.v. En trappa till konsten – Nationalmuseum.

bland annat de stora trapporna i Stockholms slott och trappan i Drottningholms slott.

TRAPPOR FÖR STORARTADE ENTRÉER

Under 1800-talet utvecklades trappan mycket. Det klassiska exemplet är gamla Operan i Paris, där trappan blir en scen för publiken. Arkitekten Charles Garnier uppfattning var att besökarna uppskattade den sociala samvaron i foajén i lika hög grad som föreställningen på scenen.

I Sverige är trappan i Nationalmuseum i Stockholm ett bra exempel på trappa att se och synas i.

– Besökaren ser rakt upp dit hon ska gå. Trappan bjuder in till 'godsakerna' där uppe, säger Anders Bodin, SFV.

Museet byggdes i mitten av 1800-talet och den stora trappan dominerar entrén och fortsätter två våningar upp, där kon-

sten visas. Till en början är trappan tvådelad, på var sin sida om entréhallen. Efter avsatsen smälter den ihop till en hög och bred trappa.

Nationalmuseums trappa är släkt med trappan i Rådhuset i Göteborg, ritad av Gunnar Asplund. Rådhustrappan ser både graciös och lätt ut. Men att gå uppför fodrar en viss takt – steghöjden är oväntat låg. Det går inte att ha bråttom, utan man måste gå med försiktiga steg.

En trappa som hör till samma familj är Stockholms stadsbiblioteks på Sveavägen från 1928 och Sveriges första folkbibliotek, även detta ritat av Gunnar Asplund.

STORA KLIV OCH SMÅ

Många associerar trappor med ansträngning – att trappor är jobbiga. Och somliga trappor upplevs som jobbigare än andra.

LarsEinar Eriksson, pensionerad arkitekt, har intresserat sig särskilt för bekväma trappor och föreläst om trappor på Chalmers under många år. Han har också varit med och tagit fram byggregler för trappor.

– Det finns inte fastställt någonstans vad som är bekvämt eller inte utan det är rekommendationer. Det är lätt att hitta exempel på obekväma trappor i äldre tider: Colosseum, Spanska trappan i Rom eller Nationalmuseums trappa, där stegen är för höga och man måste ta långa kliv, säger han.

LarsEinar Eriksson har konstruerat en egen kurva som visar att den vedertagna och mest använda trappformeln bara fungerar inom ett begränsat område.

– Det viktiga är att det finns tillräckligt med plats för foten vid neråtgående. Man måste också ta hänsyn till olika personers gångrytm. Vi skulle behöva olika typer av trappor på dagis och ålderdomshemmet.

Det är också skillnad på ute och inne. Utomhustrappor har vanligtvis lägre steghöjd. Det beror på att man brukar gå snabbare utomhus.

– En flack trappa ger för korta och för låga steg. Många arkitekter är inte nöjda med trappformeln och har pulat med sina egna formler.

Boverkets byggregler säger att stegdjupet bör vara minst 25 cm, men inget om steghöjden. Den så kallade trappformeln säger att stegdjupet plus dubbla steghöjden ska vara 60–63 cm, som ett människosteg.

– Det intressanta är att detta inte säger någonting om lutningen, säger Anders Bodin, sfv.

Trappan till Hemingways hus i Key West, Florida.

Cajsa Rydén, kulturarvsspecialist i sfv resonerar kring orsakerna till att så många trappor inte är särskilt bekväma:

– Dels beror det på att arkitekter inte har lärt sig att göra bekväma trappor. De känner inte till vilka mått som gäller. Dels handlar det om att de blir inspirerade av internationella byggnader, där man har

andra typer av trappor. I både Holland och England har husen betydligt brantare trappor än i Sverige, säger hon.

VI KLARAR OSS INTE UTAN TRAPPOR

När hissen infördes blev trappan, bokstavligen, ställd åt sidan. Sedan dess har trappan och hissen fått ett slags motsatsförhållande. I moderna byggnader möts man ofta i entrén av ett hiss batteri, medan trappan – enbart för utrymning – är sidoordnad.

– Man måste se till helheten. När det blir frågan om att pressa yta, då är trappan förloraren. Jag skulle vilja se fler funktionella och lockande 'vardagstrappor'. Det vore bra för folkhälsan att trappan fick en renässans. Bra trappor är också bra för personer med funktionshinder, säger Cajsa Rydén.

Trappan kan upplevas som hinder för tillgängligheten.

– Fast då använder man nog fel modeller. Jag tror man måste visa på goda förebilder.

Som Cajsa Rydén konstaterar:

– Trappan är miljövänlig, energisnål och driftsäker – men den måste få lite bättre status. **KV**

Spanska trappan med sina 138 trappsteg är utformad så att den är lika synlig både på långt och nära håll. Den är ett socialt rum där människor samlas för att vila, umgås och titta på skådespelet runt omkring.

Den stora trappan från entréplanet på Världskulturmuseet i Göteborg är något av husets hjärta. Den är bland annat inspirerad av Spanska trappan. Arkitekten Edgar Gonzalez berättar att trappan främst är tänkt som en mötesplats.

Ett julklappstips till dig som är delägare i halva kungariket

240:-

Frakt 39:-

TEXT Lars Hjertberg
FOTO Åke E:son Lindman
RED Eva Rosander

Halva kungariket är ditt

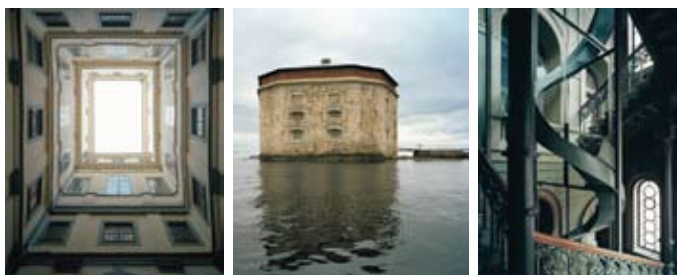
SVENSKA FOLKETS KULTURARV

BAND: INBUNDEN
FORMAT: 260x295 MM
ANTAL SIDOR: 320
ISBN: 978-91-88238-88-7
FÖRLAG: VOTUM FÖRLAG

KÖP BOKEN I DIN BOKHANDEL ELLER
SKICKA EN BESTÄLLNING TILL
ORDER@VOTUMFORLAG.SE
MÄRK BESTÄLLNINGEN: HALVA KUNGARIKET

Visste du att du som svensk medborgare är delägare i flera slott, spännande fästningar, fantastiska hus och en hel del mark som skog, kronholmar och parker? Inte ens vid rikets gränser slutar dina egendomar – Sveriges ambassader tillhör också det svenska folket. *Halva kungariket är ditt* tar dig med på en resa genom Sverige, från skogen och älvdalarna i norr till slottet Malmöhus i söder och vidare över världens alla kontinenter. I boken berättas historien om närmare 300 byggnader och om den mark och de parker som omger våra slott och kungsgårdar.

Bokens huvudförfattare är Lars Hjertberg, kulturhistoriker och journalist. De fördjupande artiklarna har andra författare skrivit. De flesta bilderna är tagna av Åke E:son Lindman, landets kanske främsta arkitekturfotograf. Redaktör är Eva Rosander på Statens fastighetsverk.

Prenumerera på Kulturvärden. Mot en expeditions- och portoavgift på 140 kronor får du fyra nummer av Kulturvärden. Ring 08-696 70 00 och beställ din prenumeration.